

Ze studiów nad gotyckimi nastawami ołtarzowymi w Gdańsku. O specyfice konstrukcji, ikonografii i funkcji gdańskich predell

Okolo 1300 r. powstały pierwsze retabula szafowe – złożone struktury, które zastąpiły wcześniejsze, znacznie prostsze i skromniejsze nastawy ołtarzowe. Jednym z elementów składowych nowego typu nastaw była predella – rodzaj skrzyni znajdującej się pomiędzy korpusem retabulum (szafą) a mensą ołtarzową – pełniąca szereg funkcji o charakterze symbolicznym, a niekiedy także utylitarnym. To właśnie tej części ołtarza poświęcony jest poniższy artykuł. Skupię się w nim na zabytkach gdańskich z okresu późnego średniowiecza, które w wielu wypadkach wykazują szczególne cechy pod względem konstrukcyjnym, ikonograficznym i użytkowym. Przyczynek ten jest częścią szerszego opracowania poświęconego gotyckim nastawom ołtarzowym w Prusach¹.

Najstarsze znane przykłady ołtarzy szafowych pochodzących z terenu Prus datowane są na drugą połowę XIV w. Z tego początkowego okresu zachowało się jedynie fragmentarycznie kilka retabulów oraz przede wszystkim rzeźby pochodzące z szaf ołtarzowych. Przetrwiała jedna drewniana predella (jako destrukta), przechowywana w Muzeum Zamkowym w Malborku². Najstarsza w pełni zachowana gdańska predella należy do ołtarza datowanego na drugą ćwierć XV w., który znajduje się w kaplicy św. Jadwigi w kościele Panny Marii (il. 1). Chronologicznie ostatnim uwzględnionym w niniejszym artykule przykładem jest predella z *Mężem Bolesci*, *Matką Boską Bolesną* i św. Janem (il. 2) z okolo 1520 r., należąca do ołtarza Boga Ojca z kościoła św. Katarzyny (obecnie przechowywana w Muzeum Narodowym w Gdańsku, pozostała część nastawy znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie).

U schyłku średniowiecza jedną z najbardziej rozwiniętych gałęzi wytwórczości w rejonie Gdańska była obróbka drewna o wielu specjalizacjach. Działali tutaj meblarze, m.in. stolarze i skrzyniarze (pierwsze informacje o nich

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej *Predelle gdańskich nastaw ołtarzowych z XV i pierwszej ćwierci XVI wieku – ich budowa i funkcje*, napisanej w 2010 r. w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego pod kierunkiem profesora Uniwersytetu Gdańskiego, dr hab. Andrzeja Woznińskiego, któremu autorka w tym miejscu chciałaby serdecznie podziękować za pomoc merytoryczną.

² Predella w dobrym stanie, umieszczona jeszcze pod Poliptykiem Grudziądzkim, widoczna jest na fotografii opublikowanej w *Rocznikach Odbudowy Zamku w 1916 r.*, ukazującej wnętrze kaplicy św. Wawrzyńca („Marienburg Baujahr”, Marienburg 1916, fot. 45); o predelli zob. Monika Czapska, *Ołtarz Czterech Świętych Dziewic z Pörschken [w:] Święci Orędownicy. Rzeźba gotycka na zamku w Malborku*, red. eadem, Malbork 2013, s. 131.

Il. 1. Predella ze świętymi z retabulum św. Jadwigi, około 1435, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Weronika Grochowska

Il. 2. Predella z *Mężem Bolesci*, Matką Boską Bolesną i św. Janem z ołtarza Boga Ojca, około 1520, kościół św. Katarzyny, Gdańsk, Muzeum Narodowe w Gdańsku, fot. Agata Ciesielska

pojawiają się w źródłach archiwalnych w pierwszej połowie XIV w.³). Zajmowali się oni głównie produkcją stołów, skrzyń i szaf. Najprawdopodobniej to właśnie w ich warsztatach powstawały również konstrukcje nastaw ołtarzowych, a przede wszystkim predell, których budowa w zasadzie nie różniła się wiele od skrzyń wykorzystywanych do innych celów (choć badania technologiczne kwater należących do predelli z Dużego Ołtarza Ferberów w kościele Mariackim wykazały, że ich konstrukcja bardziej wskazuje na produkt meblarski niż skrzyniowy⁴). Wąska specjalizacja dziedzin wytwórczości, co stanowiło charakterystyczną cechę miast hanzeatyckich, powodowała, że nastawy ołtarzowe nie były produktem jednego warsztatu – konstrukcję skrzyń wykonywali najprawdopodobniej skrzyniarze, natomiast oprawą figuralno-ornamentalną zajmowali się inni specjaliści.

Gdańsk był miastem o charakterze kosmopolitycznym, co jest widoczne również w sztuce. Dzieła powstałe w warsztatach lokalnych współlistniały tutaj

³ Maria Bogucka, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, Warszawa 1962, s. 81–82.

⁴ Justyna Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika Gdańskiego malarstwa tablicowego drugiej połowy XV wieku*, Toruń 2005, s. 181.

z pracami importowanymi z ośrodków o odmiennym obliczu artystycznym. Nad Motławą działali artyści wykształceni w innych środowiskach lub pochodzący spoza Gdańska. W niniejszym studium wzięto pod uwagę również te zabytki, co do których istnieje pewność lub domniemanie, że powstały poza Gdańskiem. Uwzględnienie ich w artykule pełniej oddaje charakter miasta, w którym krzyżowały się różne drogi artystyczne.

Jak dotąd nie opublikowano oddzielnej pracy traktującej o specyfice predell gdańskich nastaw ołtarzowych. Informacje o nich można znaleźć oczywiście w ogólnych opracowaniach sztuki z terenu Pomorza, państwa zakonnego czy konkretnie Gdańska, jednak zawsze wspomina się o predellach w kontekście całych retabulów, bez wnikania w szczegóły ich konstrukcji, ikonografii czy funkcji⁵. Napisano zaledwie kilka artykułów w całości poświęconych poszczególnym predellom, głównie tym, które zaginęły pod koniec drugiej wojny światowej⁶. Na dokładniejsze opracowania pozwoliły zarówno publikacje przedwojenne, jak i archiwalna dokumentacja fotograficzna, sporządzona

⁵ W artykule podany został jedynie wybór literatury, pełny wykaz znajduje się w pracy licencjackiej autorki. Podstawowa literatura dotycząca nastaw ołtarzowych z omawianego terenu, zob. Paul Abramowski, *Gotische Altare der Danziger Marienkirche*, „Ostdeutsche Monatshefte” 1927; W[ally] Wallerand, *Altarkunst des Deutschordensstaates Preussen unter Dürer Einfluss*, Danzig 1940; Ryszard Szymdyki, *Retables anversois en Pologne. Contribution à l'étude des rapports artistiques entre les anciens Pays-Bas Méridionaux et la région de Gdąnsk au début du XVIIe siècle*, Brussel 1986; Adam S. Labuda, *Malarstwo tablicowe w Gdańsku w 2. poł. XV w.*, Warszawa 1979; *idem*, *Twórczość gdańska pierwszej połowy XV wieku* [w:] Jerzy Domasłowski, Alicja Karłowska-Kamzowa, Adam S. Labuda, *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, Warszawa–Poznań 1990, s. 91–112; *Malarstwo gotyckie w Polsce*, t. 1, *Synteza*, t. 2, *Katalog zabytków*, red. Adam S. Labuda, Krystyna Secomska, Warszawa 2004; Adam S. Labuda, *Die Retabelkunst im Deutschordensland 1350–1450* [w:] *Malerei und Skulptur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit in Norddeutschland. Künstlerischer Austausch im Kulturraum zwischen Nordsee und Baltikum*, hrgs. von Hartmut Krohm, Uwe Albrecht, Matthias Weniger, Berlin 2004, s. 37–54; Andrzej Wozniński, *Late Gothic Sculptured Retables in the Area between Danzig (Gdańsk), Elbing (Elbląg), Königsberg and Thorn (Toruń) (1450–1530)* [w:] *Malerei und Skulptur...*, s. 199–213; *idem*, *Późnogotyckie rzeźbione retabula pomiędzy Gdańskiem, Elblągiem, Królewcem a Toruniem w latach 1450–1530* [w:] *Teka Komisji Historii Sztuki*, t. 10. Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Gwidona Chmarzyńskiego w trzydziestą rocznicę śmierci, Toruń, 12–14 grudnia 2003, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Wydziału Filologiczno-filozoficznego, t. 37, z. 3), Toruń 2005, s. 128–139; Adam S. Labuda, *Die Tafelmalerei in Danzig in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Herausgegeben vom Institut für Kunst- und Bildgeschichte der Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 2015.

⁶ Adam S. Labuda, *Predella Filipa Bischofa z kościoła NMPanny w Gdańsku – problemy późnośredniowiecznej ikonografii śmierci* [w:] *Sztuka pobrzeża Bałtyku*. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Gdańsk, listopad 1976, Warszawa 1978, s. 203–227; *idem*, *Zaginione, nieodnalezione. O obrazie Matki Boskiej Pokornej z Malborka oraz o predelli ołtarza św. św. Piotra i Pawła z kościoła Mariackiego w Gdańsku* [w:] *Żeby wiedzieć. Studia dedykowane Helenie Małkiewiczównie*, red. Wojciech Walanus, Marek Walczak, Joanna Wolańska, Kraków 2008, s. 90–93, 98.

przede wszystkim podczas prac inwentaryzacyjnych prowadzonych we wnętrzach gdańskich kościołów przez Willego Drosta⁷.

Spośród zachowanych 21 gdańskich predell, aż 17 (w tym 2 zachowane tylko fragmentarycznie) było przeznaczonych do wnętrza kościoła Panny Marii. Z kościołów pw. Świętej Trójcy i pw. św. Katarzyny zachowały po 2 predelle. W niniejszym artykule omówione zostały również 2 predelle pochodzące spoza Gdańska – z kościoła poklasztornego w Kartuzach oraz kościoła św. św. Piotra i Pawła w Helu.

Ten stosunkowo niewielki materiał badawczy (biorąc pod uwagę liczbę ołtarzy znajdujących się dawniej we wnętrzach gdańskich kościołów), dzięki zachowanej przedwojennej dokumentacji fotograficznej, wzbogacić można o 6 predell obecnie uznanych za zaginione, które pierwotnie również stanowiły element wyposażenia kościoła Panny Marii.

Na większości predell częściowo zachowały się różnego typu okucia. Przede wszystkim są to zawiasy, które scalają poszczególne deski lub kwatery tworzące front predelli oraz łączą ruchome partie frontu z ramą bądź drzwiczki z predellą. Innego rodzaju okucia służyły do mocowania ruchomych świecz-

Il. 3. Predella ze świętymi z retabulum św. Jadwigi (detal), około 1435, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Weronika Grochowska

ników, montowanych najczęściej od frontowej strony predelli. Dość licznie zachowały się okucia zamków. Niestety, wiele kluczy do zamków przypadło, co uniemożliwiło dotarcie do wnętrza predell. Zachowały się również nieliczne, wyjątkowe na gruncie gdańskim okucia, takie jak np. niewielki hak znajdujący się nieco poniżej centrum pola obrazowego na predelli ze świętymi z ołtarza św. Jadwigi (il. 3) czy też okucia wąskich szczelin w bocznych ściankach predelli ze sceną *Koronacji Marii* w oto-

czeniu proroków (il. 4) z retabulum Bractwa Kapłańskiego Najświętszej Marii Panny w kościele Panny Marii.

Klasyfikacji predell można dokonać w oparciu o różnorodne kryteria. Przy najbardziej podstawowym podziale należy uwzględnić przede wszystkim kwestie różnic w ich budowie zewnętrznej. Wśród 29 predell zdecydowaną

⁷ Willi Drost, *Danziger Malerei*, Berlin–Leipzig 1938; *idem*, *Kunstdenkmaler der Stadt Danzig. Sankt Katharinen in Danzig*, Stuttgart 1958; *idem*, *Die Marienkirche in Danzig und ihre Kunstschatze*, Stuttgart 1963; Willi Drost, Franz Swoboda, *Sankt Trinitatis und andere Kirchen in Danzig*, Stuttgart 1972.

większość stanowią prostopadłościennie predelle skrzyniowe, spośród których można wyróżnić jeszcze dodatkową podgrupę predell z usytuowanymi wzdłużnie bocznymi konsolami. W ich obrębie natomiast można wskazać predelle z konsolami o wklęsłym profilu spływów lub ze spływami o profilu wypukłym, do którego zaliczają się jedynie dwa dzieła (ze wszystkich badanych): predella z *Mężem Bolesci* i świętymi z retabulum św. Rajnolda (il. 5, 6) oraz zachowana fragmentarycznie predella z ołtarza głównego (il. 7) – obie należące do najpóźniejszych nastaw ufundowanych do kościoła Panny Marii.

Predelle ze sceną męczeństwa św. Adriana z ołtarza cechu rzeźników w kościele Panny Marii (il. 8) oraz z *Ostatnią Wieczerzą* i św. św. Dorotą i Apolonią z ołtarza fundacji cechu rzeźników staromiejskich w kościele św. Katarzyny (il. 9), które stanowią ciekawe warianty wspomnianych wyżej typów, można określić również jako trapezoidalne, bowiem skrzynia i konsole stanowią w nich jeden element zarówno pod względem wizualnym, jak i technicznym. W obu predellach konsole mają wklęsło-wypukły profil spływów. Fakt, że obie nastawy ufundowane

Il. 4. Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków z ołtarza Bractwa Kapłańskiego Najświętszej Marii Panny (lewa ścianka boczna), 1490–1500, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Il. 5. Predella z *Mężem Bolesci* i świętymi z retabulum św. Rajnolda, 1516, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, Muzeum Narodowe w Warszawie, fot. Joanna Zygar

Il. 6. Predella z *Mężem Boleści* i świętymi z retabulum św. Rajnolda (lewa ścianka boczna), 1516, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, Muzeum Narodowe w Warszawie, fot. Joanna Zygar

Il. 7. Kwatera z *Marią z Dzieciątkiem* w otoczeniu świętych predelli ołtarza głównego w kościele Najświętszej Marii Panny, około 1517, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Il. 8. Predella ze sceną męczeństwa św. Adriana z retabulum fundacji cechu rzeźników (prawa ścianka boczna), około 1470, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

zostały przez cechy rzeźników świadczyć może o zamożności lokalnych cechów, natomiast nie powinien stanowić podstawy do formułowania zbyt daleko idących wniosków. Predelle nie były prawdopodobnie dziełami miejscowych warsztatów (korpus nastawy św. Adriana był bez wątpienia importem, chociaż sama predella, od początku przeznaczona do tej szafy, mogła zostać wykonana w Gdańsku). Z całą pewnością nie były też efektem pracy tego samego warsztatu, na co wskazuje nie tylko różnica w czasie powstania obu dzieł, lecz także ich wyraźna odmienność stylistyczna i konstrukcyjna. Kształt konsolek i wpuszczona w głęboką wnękę płaskorzeźbiona scena *Ostatniej Wieczery*, flankowana przez namalowane

na licu predelli św. św. Dorotę i Apolonię, nie znajdują na tym terenie analogii. Sklepiona wnęka obramiona była pierwotnie złożonym ażurowym ornamentem w formie wici roślinnej, podtrzymywanej po bokach smukłymi

Il. 9. Predella z *Ostatnią Wieczerzą*, św. Dorotę i św. Apolonią z retabulum cechu rzeźników staromiejskich, około 1515, kościół św. Katarzyny, Gdańsk, Muzeum Narodowe w Gdańsku, fot. Agata Ciesielska

kolumnkami⁸. Forma taka przywodzi na myśl predelle nastaw pochodzących z Niemiec i ze Śląska, gdzie umieszczanie sceny płaskorzeźbionej we wnęce w centralnej części predelli było często stosowanym rozwiązaniem. W literaturze wielokrotnie pojawiały się przypuszczenia co do saskiej proweniencji nastawy⁹. Sama forma bocznych ścianek, które w widoku frontalnym mają niezwykle charakterystyczny wklęsło-wypukły, zaokrąglony profil, przypomina trochę wcześniejszą, pochodzącą z około 1490 r., mniej rozbudowaną predellę z ołtarza św. Franciszka z Rothenburga nad Tauberem, autorstwa Tilmana Riemenschneidera.

Zupełnie nietypową budowę ma predella ze scenami *Traditio Legis* i *Traditio Clavis* z ołtarza św. Jakuba w kościele Panny Marii (il. 10). Wygięte lico stanowi jedyny widoczny element tej predelli, bowiem nastawa szczelnie wypełnia wnękę kaplicy. Charakterystyczne wygięcie ściany przypomina rozwiązanie

Il. 10. Predella ze scenami *Traditio Legis* i *Traditio Clavis* z retabulum św. Jakuba, 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Weronika Grochowska

⁸ Obecnie brakuje ornamentu, zachowały się natomiast kolumnienki.

⁹ Andrzej Wozniński, *Michał z Augsburga, Mistrz Paweł i epilog gotyckiej rzeźby gdańskiej*, „Rocznik Historii Sztuki” 2002, t. 27, s. 81–82.

zastosowane w innym dziele znajdującym się przed drugą wojną światową w kościele Panny Marii w Gdańsku – w podstawie pod grupę rzeźbiarską św. Jerzego zabijającego smoka, datowanej na około 1400 r. (obecnie zaginionej)¹⁰.

Stopień skomplikowania struktury predelli nie wiąże się bezpośrednio z czasem powstania każdego z omawianych dzieł. Najstarsze analizowane predelle, pochodzące z pierwszej połowy XV w., miały formę prostopadłościennych skrzyń, zarówno z konsolami, jak i bez nich. Prostą konstrukcję ma również predella z *Mężem Bolesci* z ołtarza Boga Ojca, datowana na 1520 r. Predella z *Ostatnią Wieczerzą* i św. św. Dorotą i Apolonią z ołtarza fundacji cechu rzeźników staromiejskich, datowana na około 1515 r., odznacza się zdecydowanie najbardziej skomplikowaną budową, chociaż należy wziąć pod uwagę, że była ona najpewniej dziełem importowanym. Można zatem wnioskować, że pomimo zauważalnego rozwoju formy nadal korzystano tu chętnie z najprostszych rozwiązań. W niektórych wypadkach zarówno forma predelli, jak i całej nastawy uzależniona była od warunków przestrzennych w kaplicy lub przy filarze. Takimi względami należy tłumaczyć brak jednej konsolki w predelli z Chrystusem i apostołami oraz specyficzną konstrukcję jednego ze skrzydeł w Ołtarzu Jerozolimskim (znajdującym się pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, a obecnie przechowywanym w Muzeum Narodowym w Warszawie).

W gdańskich predellach dostęp do wnętrza jest możliwy dzięki otwieranej ścianie frontowej lub umieszczonym w bocznej ścianie drzwiczkom. Sposób otwierania predelli nierozzerwalnie łączy się z ukształtowaniem jej wnętrza. Dlatego też warto omówić te dwie kwestie jednocześnie.

Najstarsza zachowana gdańska predella, należąca do nastawy ołtarzowej św. Jadwigi¹¹, jest typowym przykładem skrzyniowej predelli z konsolami. Dostęp do jej wnętrza umożliwiają drzwiczki znajdujące się w obu bocznych ściankach (zachowały się tylko prawe). Wnętrze jest przedzielone – mniej więcej w połowie wysokości – poziomą półką, która przebiega przez całą długość predelli. Drzwiczki umieszczono w taki sposób, że z dwóch stron zapewniają dostęp do obu poziomów.

Predella z *Biczowaniem* i *Koronowaniem Cierniem*¹² (il. 11, 12) reprezentuje typ skrzyni bez konsolek. Ściana frontowa składa się z dwóch osobnych,

¹⁰ Widoczna na fotografii archiwalnej podstawa została nazwana „predellą”. Zdjęcie o numerze inwentarzowym 129349 dostępne w katalogu on-line Instytutu Herdera, zob. [http://www.herderinstitut.de/bildkatalog/index/pic?tree\[Orte\]=6629&id=1a6f26b20616fa69c6fe4c47dca02983](http://www.herderinstitut.de/bildkatalog/index/pic?tree[Orte]=6629&id=1a6f26b20616fa69c6fe4c47dca02983) [dostęp: 6.04.2016]. Choć ogólnie swoją budową mogła przypominać predellę, to jednak ze względu na to, że nie stanowiła części nastawy ołtarzowej i nie była umieszczona na mense, takie określenie wydaje się błędne.

¹¹ Predella ze świętymi, około 1435 r., Gdańsk, kościół Panny Marii, ołtarz św. Jadwigi w kaplicy św. Jadwigi, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 59 cm, szer. 240 cm (197 cm przy podstawie), gł. 32 cm, pole obrazowe: wys. 47 cm, szer. 185 cm, zob. Monika Jakubek-Raczkowska, *Rzeźba gdańska przelomu XIV i XV wieku*, Warszawa 2006, s. 169, tam wcześniejsza literatura.

¹² Predella z *Biczowaniem* i *Koronowaniem Cierniem*, około 1490–1500, Gdańsk, kościół Panny Marii, wcześniej prawdopodobnie jako predella ołtarza św. Elżbiety w kaplicy św. Elżbiety,

Il. 11. Predella z *Biczowaniem* i *Koronowaniem Cierniem*, 1490–1500, Gdańsk, kościół Najświętszej Marii Panny, fot. Weronika Grochowska

nieruchomych kwater. W obu ściankach bocznych – podobnie jak w predelli z nastawy św. Jadwigi – znajdują się drzwiczki, a wewnątrz jest podzielone poziomą półką biegnącą przez całą długość predelli. Jednak drzwiczki umieszczono na różnych wysokościach. Dlatego też do górnego poziomu można mieć dostęp jedynie po otwarciu drzwiczek znajdujących się po prawej stronie, a do dolnego – po otwarciu drzwiczek z lewej strony.

Za gdański produkt uznaje się predellę z Chrystusem i apostołami¹³ z ołtarza Tryptyku pochodzącego z kościoła parafialnego św. św. Piotra i Pawła w Helu. Predella ma formę skrzyni z konsolami o wklęsłym profilu spływów. Drzwiczki (niezachowane) umieszczono w obu bocznych ściankach. Wnętrze stanowi pusta przestrzeń bez półek. Predella jest stosunkowo niska (niższa od tej z ołtarza św. Jadwigi), można zatem przypuszczać, iż pierwotnie nie miała półki.

Il. 12. Predella z *Biczowaniem* i *Koronowaniem Cierniem* (prawa ścianka boczna, górna półka), 1490–1500, Gdańsk, kościół Najświętszej Marii Panny, fot. Agata Ciesielska

obecnie jako predella ołtarza Rozesłania Apostołów w kaplicy Trójcy Świętej, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 75 cm, szer. 183 cm, gł. 39 cm, pole obrazowe: wys. 71,5 cm, szer. 56,5 cm (wymiary pojedynczej kwatery), zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 150–152, nr kat. 13, tam wcześniejsza literatura.

¹³ Predella z Chrystusem i apostołami, około 1490–1500, ołtarz Tryptyku z Helu, pierwotnie w kościele parafialnym św. św. Piotra i Pawła w Helu, obecnie w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 28 cm, szer. 179 cm (161 cm przy podstawie), gł. 16,5 cm, pole obrazowe: wys. 23 cm, szer. 156 cm, zob. *Varsavia sacra. Skarby kościołów Warszawy*, red. Krzysztof Burek, Andrzej Przekaziński, Warszawa 1996, s. 235, nr kat. 1, tam wcześniejsza literatura.

Zdecydowanie najczęściej drzwiczki znajdują się tylko w jednej ze ścian bocznych (zwykle w prawej). Takie rozwiązanie wprowadzono aż w 7 spośród omawianych (zachowanych) predell: predelli z *Trójcą Świętą* oraz św. Jerzym i prawdopodobnie św. Olafem¹⁴ (il. 13), predelli ze sceną męczeństwa św. Adriana¹⁵, predelli *Zwiastowania* w asyście Czterech Świętych Dziewic¹⁶, predelli ze scenami z życia Marii¹⁷, predelli z Chrystusem i apostołami z Ołtarza Jerozolimskiego¹⁸, predelli z *Mężem Bolesci* i świętymi z ołtarza św. Rajnolda¹⁹, predelli

¹⁴ Predella z *Trójcą Świętą*, św. Jerzym i św. Olafem, około 1435–1440, ołtarz Trójcy Świętej, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, obecnie w kościele ewangelickim św. Jana w Berlinie, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 55 cm, szer. 194 cm (ok. 170 cm przy podstawie), gł. 32 cm, pole obrazowe o zbliżonych wymiarach, zob. Labuda, *O retabulum Trójcy Świętej...*, s. 40–41, tam wcześniejsza literatura.

¹⁵ Predella ze sceną męczeństwa św. Adriana, około 1470 r., Gdańsk, kościół Panny Marii, ołtarz fundacji cechu rzeźników, pierwotnie przy drugim filarze północnym od zachodu, obecnie w kaplicy św. Krzyża, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsło-wypukłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 64 cm, szer. 224,5 cm (186 cm przy podstawie), gł. 23,5 cm, pole obrazowe: wys. 49,5 cm, szer. 168 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 37–44, nr kat. 1, tam wcześniejsza literatura.

¹⁶ Predella *Zwiastowania* w asyście Czterech Świętych Dziewic, około 1480–1490, Gdańsk, kościół Panny Marii, ołtarz św. Barbary, pierwotnie w kaplicy „Pod Chórem” przy wschodniej ścianie północnego skrzydła transeptu, obecnie w kaplicy Salwatora, wykonana w Gdańsku przez malarza dolnoniemieckiego (?), predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, dębowa, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 61 cm, szer. 232 cm (178,5 cm przy podstawie), gł. 37 cm, pole obrazowe: wys. 48 cm, szer. 165 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 132–136, nr kat. 11, tam wcześniejsza literatura.

¹⁷ Predella ze scenami z życia Marii, około 1485–1490, Gdańsk, kościół Panny Marii, pierwotnie w kaplicy św. Katarzyny, obecnie w kaplicy Mariackiej, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 56,5 cm, szer. 180 cm, gł. 36,5 cm, pole obrazowe: wys. 45 cm, szer. 171 cm (podzielone malarsko na trzy poziome kwatery, każda o wymiarach: wys. 45 cm, szer. 53,5 cm), zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 104–107, nr kat. 7, tam wcześniejsza literatura.

¹⁸ Predella z Chrystusem i apostołami, około 1490–1500, Ołtarz Jerozolimski fundacji Bractwa Kapłańskiego NPM, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, w kaplicy Jerozolimskiej, obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie, warsztat gdański, malarz nadreński, predella skrzyniowa z konsolą o wklęsłym profilu spływu po stronie prawej, dębowa, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 25 cm, szer. 197,5 cm (191 cm przy podstawie), gł. 14,2 cm, pole obrazowe o zbliżonych wymiarach, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 85–92, nr kat. 5, tam wcześniejsza literatura.

¹⁹ Predella z *Mężem Bolesci* i świętymi, 1516 r., ołtarz św. Rajnolda, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, w kaplicy św. Rajnolda, obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie, warsztat snycerski z Antwerpii, partie malarskie retabulum: Joos van Cleve, predella skrzyniowa z konsolami o wypukłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 79,5 cm, szer. 259 cm (180 cm przy podstawie), gł. 48 cm, pole obrazowe: wys. 71 cm, szer. 160,5 cm, zob. Wozniński, *Retabulum św. Reinholda* (nota katalogowa) [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku*, t. 2, *Katalog*, red. Teresa Grzybkowska, s. 52–53, nr kat. II.10, tam wcześniejsza literatura.

z *Mężem Boleści* z ołtarza Boga Ojca²⁰. W predellach skrzyniowych z konsolkami drzwiczki zajmują niemal całą prostą powierzchnię ściany bocznej i kończą się tuż pod konsolą. W predellach bez konsolek drzwiczki nie zajmują całej powierzchni ściany bocznej. W predelli ze scenami z życia Marii mają one wysokość zbliżoną do połowy wysokości skrzyni i umieszczone są pośrodku ściany bocznej, a w predelli z *Mężem Boleści* z ołtarza Boga Ojca – mimo że stosunek ich wysokości do wysokości całej predelli jest podobny – znajdują się bliżej dolnej krawędzi skrzyni. Taka konstrukcja – ze stosunkowo niewielkimi drzwiczkami tylko z jednej strony – uniemożliwiała swobodny dostęp do całego wnętrza dwumetrowej skrzyni.

Il. 13. Predella z *Trójcą Świętą*, św. Jerzym i św. Olafem z retabulum *Trójcy Świętej*, 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, Berlin–Moabit, kościół św. Jana, fot. Olga Broniewska

Trudno jednoznacznie określić, jak wyglądało wnętrze każdej ze wspomnianych w tej grupie predell, gdyż większości z nich nie można obecnie otworzyć (z powodu braku kluczy bądź unieruchomienia przez wypaczenie drewna). Dostępne były jedynie wnętrza predelli ze sceną męczeństwa św. Adriana, predelli z Chrystusem i apostołami z Ołtarza Jerozolimskiego, predelli z *Mężem Boleści* i świętymi z ołtarza św. Rajnolda oraz predelli z *Mężem Boleści* z ołtarza Boga Ojca. Wnętrza skrzyń dwóch pierwszych predell są puste, natomiast wnętrza trzeciej podzielone było mniej więcej w połowie wysokości poziomą półką biegnącą przez całą długość i głębokość predelli. Wnętrze ostatniej z wymienionych predell również mogło mieć półkę, jednak wprowadzone

²⁰ Predella z *Mężem Boleści*, Marią i św. Janem, około 1520 r., ołtarz Boga Ojca, pierwotnie w kościele św. Katarzyny w Gdańsku w pierwszej wschodniej kaplicy nawy południowej, obecnie w Muzeum Narodowym w Gdańsku, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 58 cm, szer. 187 cm, gł. 30 cm, pole obrazowe: wys. 41 cm, szer. 71 cm, zob. Tadeusz Dobrzeński, *Malarstwo tablicowe*. Katalog obrazów Muzeum Narodowego w Warszawie. Galeria sztuki średniowiecznej, Warszawa 1972, s. 171–173, nr kat. 53, tam wcześniejsza literatura.

przez konserwatorów wtórne wzmocnienia konstrukcji uniemożliwiają jednoznaczne określenie jego pierwotnego wyglądu²¹.

Wydaje się, że drzwiczki umieszczone w co najmniej jednej ścianie bocznej mogły mieć również 3 spośród 6 zaginionych predell, które znamy z fotografii sprzed 1945 r.: predella z Czterema Ewangelistami z ołtarza św. św. Piotra i Pawła²², predella z *Pokłonem Trzech Króli*²³ oraz predella z *Koronacją Marii*²⁴. Zachowane zdjęcia ukazują jedynie ściany frontowe, na których nie widać śladów otwierania. Stąd też można wysnuć wniosek, że predelle te miały boczne drzwiczki.

W Gdańsku w różnych fazach sztuki późnogotyckiej występowały predelle ze wszystkimi wariantami drzwiczek. Pojawiały się predelle, które oprócz drzwiczek w ścianie bocznej mają częściowo otwierany front. Takie rozwiązanie wymagało odpowiedniej, reprezentacyjnej oprawy wnętrza. Stanowiły ją: malowane na jednolity kolor ścianki, naniesiony ornament patronowy (w tym np. gwiazdki imitujące niebo), dekoracje snycerskie. Takie rozwiązanie występuje w pięciu gdańskich predellach. Ze względu na liczbę poziomych desek tworzących front i jednocześnie stanowiących podobrazie, można wyróżnić dwie grupy – z dwiema i z trzema deskami. W obu wypadkach jedna, dolna deska jest najczęściej nieruchoma; na jej wysokości w ścianie bocznej znajdują się drzwiczki.

Do grupy z dwiema deskami zalicza się predellę z *Koronacją Marii przez Trójkę Świętą* w otoczeniu świętych (il. 14, 15), predellę z *Mężem Bolesci* i świętymi z ołtarza *Tłoczni Mistycznej* oraz prawdopodobnie predellę z *Chrystusem Zmartwychwstałym, Marią z Dzieciątkiem*, św. Janem, św. Antonim i fundatorem (il. 16). Niestety, nie wiadomo, jak ukształtowano wnętrza tych

²¹ We wnętrzu znajdują się obecnie dwie luźne deski o długości zbliżonej do predelli, które mogły pełnić rolę półki.

²² Predella z Czterema Ewangelistami, około 1500 r., ołtarz św. św. Piotra i Pawła cechu krawców, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, w nawie głównej po stronie północnej przy szóstym filarze od zachodu, obecnie zaginiona, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 80 cm, szer. 171,5 cm, gł. nieznana, pole obrazowe: wys. 164 cm, szer. 72,5 cm, zob. Labuda, *Zaginione, nieodnalezione...*, s. 90–93, 98, tam wcześniejsza literatura.

²³ Predella z *Pokłonem Trzech Króli*, około 1440 r., ołtarz fundacji cechu kuśnierzy, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, obecnie zaginiona, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. około 55 cm, szer. około 170 cm, gł. nieznana, pole obrazowe: wys. około 45 cm, szer. około 155 cm, zob. Gregorius Frisch, *Der Sankt Marien Pfarkirchen in Danzig inwendige Abriss*. [1698] *Wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła Katarzyna Cieślak. Wstęp i komentarz na język niemiecki przełożyła Camilla Badstübner-Kizik przy współpracy Katarzyny Cieślak i Hanny Nogossek*, Gdańsk 1999 (*Bibliotheca Historica Gedanensis*, vol. 1), s. 116; Theodor Hirsch, *Die Oberpfarrkirche von St. Marien in Danzig in ihren Denkmälern und ihren Beziehungen zum kirchlichen Leben Danzigs überhaupt*, Bd. 1–2, Danzig 1843–1847, s. 456–457.

²⁴ Predella z *Koronacją Marii*, druga połowa XV w. (?), pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, obecnie zaginiona, warsztat gdański (?), predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce (?), skrzynia: wymiary nieznane, zob. Hirsch, *Die Oberpfarrkirche...*, s. 376.

predell, gdyż pierwszej nie można otworzyć (brak klucza), natomiast dwie kolejne zaginęły²⁵.

Il. 14. Predella *Koronacji Marii przez Trójcę Świętą* w otoczeniu świętych z retabulum fundacji balwierzy i cyrulików, około 1490, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Lico predelli z *Koronacją Marii przez Trójcę Świętą* w otoczeniu świętych²⁶ składa się z dwóch poziomych desek połączonych zawiasami, dzięki którym możliwe jest otwarcie pierwszej z nich. Na prawej ścianie bocznej znajdują się drzwiczki, których wysokość jest zbliżona do wysokości dolnej deski lica.

Predella z *Mężem Bolesci* i świętymi z ołtarza *Tłoczni Mistycznej*²⁷ również posiadała częściowo otwierany front w środkowej partii, jednak w tym przypadku ruchome były obie poziome deski obejmujące całą wysokość predelli.

Il. 15. Predella *Koronacji Marii przez Trójcę Świętą* w otoczeniu świętych z retabulum fundacji balwierzy i cyrulików (detal), około 1490, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

²⁵ Predella ta przed zaginięciem była destruktem. Drost wspomina o dużym ubytku i nie podaje głębokości skrzyni, a w wypadku innych predell robi to raczej skrupulatnie.

²⁶ Predella *Koronacji Marii przez Trójcę Świętą* w otoczeniu świętych, około 1480 r., Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica św. św. Kosmy i Damiana (balwierzy i cyrulików), warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, dębowa, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 62 cm, szer. 239 cm (194 cm przy podstawie), gł. 37 cm, pole obrazowe: wys. 50,5 cm, szer. 183 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 161–163, nr kat. 15, tam wcześniejsza literatura.

²⁷ Predella z *Mężem Bolesci* i świętymi, około 1435–1440, ołtarz *Tłoczni Mistycznej* fundacji cechu złotników, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku w kaplicy św. Krzyża, obecnie zaginiona, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 39 cm, szer. 170 cm, gł. nieznana, pole obrazowe: wys. 29,5 cm, szer. 157,5 cm, zob. Jakubek-Raczkowska, *Rzeźba gdańska...*, s. 171, tam wcześniejsza literatura.

Widoczne nieruchome partie pola obrazowego w skrajnych częściach frontu sugerują istnienie drzwiczek w bocznych ściankach predelli.

Front predelli z *Chrystusem Zmartwychwstałym*, *Marią z Dzieciątkiem*, św. Janem, św. Antonim i fundatorem²⁸ tworzyły dwie poziome deski, z których górna była ruchoma (na zdjęciu widoczne są zawiasy). Nie wiadomo, czy na poziomie dolnej deski na jednej ze ścianek bocznych (bądź też na obu) znajdowały się drzwiczki. Nieznana jest również w pełni budowa zewnętrzna predelli oraz pozostała część pola obrazowego. Prawdopodobnie jednak predella ta nie posiadała konsolek. Fotografia archiwalna ukazuje tylko prawą część frontu. Drost wspomina o sporym ubytku z lewej strony²⁹. Na podstawie układu kompozycyjnego można przypuszczać, że na brakującej części ukazano wizerunki dwóch świętych. Drost wspomniał również, że na odwrociu górnej deski znajdowały się namalowane popiersia Chrystusa i apostołów³⁰. Informacja ta może sugerować, że również wewnątrz predelli, które po otwarciu deski stawało się widoczne dla odbiorcy, mogło mieć jakiś wystrój.

Il. 16. Predella z *Chrystusem Zmartwychwstałym*, *Marią z Dzieciątkiem*, św. Janem, św. Antonim i fundatorem, 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, obecnie zaginiona, repr. wg Willego Drosta, *Die Marienkirche in Danzig und ihre Kunstschatze*, Stuttgart 1963

²⁸ Predella z *Chrystusem Zmartwychwstałym*, *Marią z Dzieciątkiem*, św. Janem, św. Antonim i fundatorem, około 1435–1440, pierwotnie w kościele Panny Marii w Gdańsku, obecnie zaginiona, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 85 cm, szer. 137 cm (wymiar podany przez Drosta, który jednocześnie zwrócił uwagę na ubytek z lewej strony; całość mogła mieć prawdopodobnie około 220 cm), gł. nieznana, pole obrazowe o zbliżonych wymiarach, zob. Drost, *Die Marienkirche...*, s. 105–106.

²⁹ Drost, *Die Marienkirche...*, s. 105.

³⁰ *Ibidem*, s. 106.

Do drugiego typu predell – z trzema poziomymi deskami tworzącymi front (w tym dwiema ruchomymi) – należą: predella ze *Zwiastowaniem* i prorokami i ołtarz św. Doroty (il. 17, 18) oraz predella ze świętymi z ołtarza św. Mikołaja.

Il. 17. Predella ze *Zwiastowaniem* i prorokami z retabulum św. Doroty, 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Il. 18. Predella ze *Zwiastowaniem* i prorokami z retabulum św. Doroty (wnętrze), 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Predella ze *Zwiastowaniem* i prorokami³¹ w nastawie św. Doroty ma formę skrzyni z konsolami o wklęsłym profilu spływów. Lico z malowaną sceną figuralną skonstruowane jest z trzech przylegających do siebie poziomych desek. Dzieło to stanowi najstarszy zachowany przykład predelli z terenów

³¹ Predella ze *Zwiastowaniem* i prorokami, około 1435–1440, ołtarz św. Doroty, Gdańsk, kościół Panny Marii, pierwotnie w kaplicy św. Doroty, obecnie w kaplicy św. Jerzego, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, dębowa, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, malowana ściana frontowa (scena *Zwiastowania* i postacie dwóch proroków) oraz tylna (*Veraiikon*), skrzynia: wys. 68 cm, szer. 239 cm (180 cm przy podstawie), gł. 34 cm, pole obrazowe: wys. 57 cm, szer. 170 cm, zob. *Malarstwo gotyckie w Polsce...*, t. 2, s. 166, tam wcześniejsza literatura.

Gdańska z rozbudowanym systemem otwierania: posiada zarówno ruchomą ścianę frontową, jak i drzwiczki w ścianie bocznej. Dwie górne ruchome deski lica o identycznej wysokości po otwarciu tworzą rodzaj pulpitu: górna deska opiera się o mensę ołtarza, środkowa zaś ustawiona jest poziomo. Górna deska od wewnętrznej strony ozdobiona jest 28 rozetami rozmieszczonymi w dwóch poziomych rzędach na bordowym tle; odwrocie drugiej ruchomej deski jest białe, a stykające się brzegi ruchomych desek mają kolor zielony. Po otwarciu frontowych desek ukazuje się wnętrze predelli podzielone na trzynaście przegródek: w centrum znajduje się największa, zajmująca całą wysokość widocznej części wnętrza, a po jej obu stronach widnieje sześć mniejszych o kwadratowym przekroju, rozmieszczonych w dwóch rzędach, jeden nad drugim. Dostęp do części wnętrza ukrytego za dolną, nieruchomą deską jest możliwy dzięki niewielkich rozmiarów drzwiczkom znajdującym się na prawej bocznej ścianie.

Predella ze świętymi w ołtarzu św. Mikołaja³² jest typem skrzyni bez konsol. Wykorzystano w niej system otwierania podobny do wyżej opisanego. Na trzy poziome deski tworzące lico predelli, z których co najmniej jedna z dużym ubytkiem jest wtórna, otwierane były dwie górne, o czym świadczą – widoczne jeszcze na zdjęciach archiwalnych – zawiasy oraz znajdujące się pierwotnie na środku przy górnej krawędzi okucie zamka. Do przestrzeni za dolną deską dostęp umożliwiały znajdujące się na prawym boku niewielkie drzwiczki. Niestety, podczas konserwacji unieruchomiono cały front, co sprawia, że nie można dostać się do wnętrza predelli.

Być może do tej samej kategorii można zaliczyć również predellę z Chrystusem i apostołami³³ znajdującą się w kaplicy Jedenastu Tysięcy Dziewic. Obecnie jej front jest nieruchomy, jednak pierwotnie się otwierał – świadczą o tym widoczne ślady po zamku. Lico w dużym stopniu jest wtórne – zachowała się jedynie pierwsza (górna) z trzech poziomych desek. Na odwrocie pierwszej deski znajduje się fragment innego przedstawienia (widocznego jedynie na rentgenogramach), co może świadczyć o jej wtórnym wykorzystaniu – deska mogła stanowić wcześniej część innego obrazu³⁴. Na prawym boku predelli, bliżej dolnej krawędzi, zachowały się stosunkowo niewielkie

³² Predella ze świętymi, około 1515 r., ołtarz św. Mikołaja fundacji cechu piwowarów (retabulum około 1430–1440), Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica św. Katarzyny, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 63,5 cm, szer. 167 cm, gł. 34,5 cm, pole obrazowe: wys. 58 cm, szer. 162 cm, zob. *Malarstwo gotyckie w Polsce...*, t. 2, s. 167, tam wcześniejsza literatura dotycząca nastawy.

³³ Predella z Chrystusem i apostołami, około 1470–1480, ołtarz Trójcy Świętej, Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica Jedenastu Tysięcy Dziewic, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, dębowa, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 71 cm, szer. 205 cm (173,5 cm przy podstawie), gł. 39 cm, pole obrazowe: wys. 61 cm (zachowana scena figuralna 28,5 cm), szer. 161 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 165–167, nr kat. 16, tam wcześniejsza literatura.

³⁴ Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 165–167, nr kat. 16, il. 108a, 108b.

drzwiczki. Wiadomo zatem, że predellę otwierano prawdopodobnie dzięki ścianie frontowej (co najmniej jedna deska była ruchoma) oraz drzwiczkom, które zapewniały dostęp do dolnej części skrzyni. Przypuszczalnie zastosowano tu rozwiązanie podobne do tego, które wykorzystano w predelli ze *Zwiastowaniem* i prorokami z ołtarza św. Doroty, prawdopodobnie jednak na mniejszą skalę (na przykład wprowadzając tylko jedną strefę przegródek lub zostawiając jedną długą półkę). Obecnie otwarcie predelli jest niemożliwe, gdyż jej przednia ściana została unieruchomiona w trakcie prac konserwatorskich, a klucz do zamka zaginął.

Na terenie Gdańska pojawiły się również predelle, w których ściana frontowa była w całości otwierana. Zachowały się dwa takie przykłady: predella z *Ostatnią Wieczerzą, Marią z Dzieciątkiem* i św. Hieronimem³⁵ (il. 19), której lico składa się z dwóch poziomych, ruchomych desek, połączonych zawiasami, oraz predella z *Koronacją Marii* w otoczeniu proroków z ołtarza Bractwa Kapłańskiego NMP (por. il. 4, 20–22), której front tworzą trzy ruchome deski.

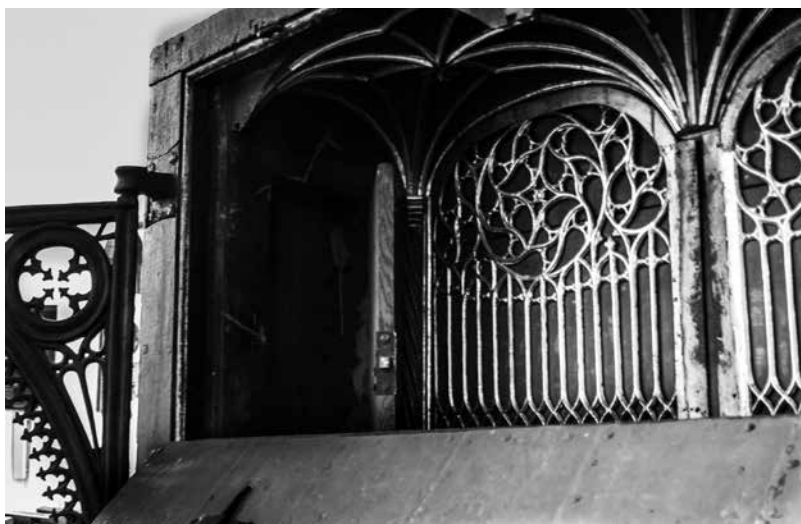
Il. 19. Predella z *Ostatnią Wieczerzą, Marią z Dzieciątkiem* i św. Hieronimem, 1435–1440, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Predella z *Ostatnią Wieczerzą, Marią z Dzieciątkiem* i św. Hieronimem jest najstarszym zachowanym gdańskim przykładem prostej predelli skrzyniowej w kształcie poziomego prostopadłościanu bez konsol. Znaczne ubytki sprawiają, że nie wiadomo, czy miała ona drzwiczki na bocznych ściankach oraz w jaki sposób rozwiązano jej wewnątrz. Jednak zachowane okucia (zawiasy i okucia zamków) i ich rozmieszczenie świadczą jednoznacznie o tym, że cała ściana frontowa była elementem ruchomym. W związku z tym wydaje się, że predella nie miała bocznych drzwiczek, ponieważ byłyby one zbędne.

³⁵ Predella z *Ostatnią Wieczerzą, Marią z Dzieciątkiem* i św. Hieronimem, około 1435–1440, Gdańsk, kościół Panny Marii, pierwotnie w kaplicy św. Antoniego, obecnie w kaplicy Wszystkich Świętych, warsztat gdański, predella skrzyniowa drewniana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 67 cm, szer. 240 cm, gł. 49 cm (możliwe, że pierwotnie inna), pole obrazowe: wys. 53,5 cm, szer. 226 cm, Dobrzeńceki, *Malarstwo tablicowe...*, s. 134–135, nr kat. 40, tam wcześniejsza literatura.

Il. 20. Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków z retabulum *Bractwa Kapłańskiego Najświętszej Marii Panny*, 1490–1500, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Il. 21. Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków z retabulum *Bractwa Kapłańskiego Najświętszej Marii Panny* (wnętrze – lewa ścianka), 1490–1500, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Paweł Wroniak

Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków³⁶ stanowi niespotykane (nie tylko na gruncie gdańskim), niezwykle ciekawe dzieło. Predella skrzyniowa,

³⁶ Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków, około 1490–1500, ołtarz Bractwa Kapłańskiego NPM, Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica Mariacka Bractwa Kapłańskiego NMP, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 96 cm, szer. 198,5 cm, gł. 49 cm, pole obrazowe: wys. 82,5 cm, szer. 174 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 155–158, nr kat. 14, tam wcześniejsza literatura.

bez drzwiczek, z w pełni otwieraną ścianą frontową tylko pozornie prezentuje dość standardowe rozwiązanie. Po otwarciu lica ukazuje się dekorowane wnętrze, a na obu ściankach bocznych, od wewnętrznej strony skrzyni, znajdują się drzwiczki. Przestrzenie za drzwiczkami zajmują całą wysokość predelli, są jednak niezwykle płytkie. Od zewnątrz do schowków tych prowadzą wąskie szczeliny ukośnie wyprute w obu ściankach bocznych, po jednej na każdej z nich.

W kościele poklasztornym w Kartuzach znajduje się ołtarz *Koronacji Marii* z predellą z Chrystusem, Marią i apostołami³⁷ (il. 23–25) uznawany za dzieło wykonane w Gdańsku. Skrzyniowa predella zaopatrzona jest w pojedyncze drzwiczki umieszczone na prawej ścianie bocznej. Obecnie nie można ich otworzyć. Wcześniej lico prawdopodobnie także stanowiło element ruchomy, o czym mogą świadczyć konstrukcja przedniej ścianki (sposób jej montażu w obrębie skrzyni) i ślad po okuciu zamka, znajdujący się pośrodku górnej ramy predelli. Byłaby to zatem jedyna predella spośród zachowanych, do której całego wnętrza można było się dostać jednocześnie dzięki otwieranemu lico oraz bocznym drzwiczkom.

W Gdańsku pojawiły się również predelle, których front tworzyły dwie lub trzy oddzielne, ruchome kwatery. Zaliczyć do nich można dwie kwatery należące pierwotnie do zaginionej skrzyni predelli ze świątyni z Dużego Ołtarza Ferberów³⁸, zaginione

Il. 22. Predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków z retabulum *Bractwa Kapłańskiego Najświętszej Marii Panny* (wnętrze – prawa ścianka), 1490–1500, kościół Najświętszej Marii Panny, Gdańsk, fot. Joanna Zygar

³⁷ Predella z Chrystusem, Marią i apostołami, 1444 r., ołtarz *Koronacji Marii*, Kartuzy, kościół poklasztorny, pierwotnie w ołtarzu głównym, obecnie w kaplicy bocznej, warsztat gdański, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 41 cm, szer. 290 cm, gł. 40 cm, pole obrazowe: wys. 41 cm, szer. 290 cm, zob. Jakubek-Raczkowska, *Rzeźba gdańska...*, s. 132–137, tam wcześniejsza literatura.

³⁸ Predella ze świątyni, 1484–1498, Duży Ołtarz Ferberów, Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica św. Baltazara (rodziny Ferberów), warsztat gdański, zachowane dwie kwatery składające się na frontową ścianę predelli, pierwotnie predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: pierwotnie wys. 83 cm, szer. 173 cm (por. Drost, *Die Marienkirche...*, s. 123), gł. około 39 cm (na podstawie głębokości korpusu nastawy podanej przez Drosta zob. *idem*, *Die Marienkirche...*, s. 123), obecnie wymiary pojedynczej kwatery: wys. 76,5 cm, szer. 64,5 cm, zob. Olszewska-Świetlik, *Technologia i technika...*, s. 45–72, nr kat. 3, tam wcześniejsza literatura.

kwatery zagadkowej predelli ze *Zmartwychwstaniem* i *Trójcą Świętą* fundacji Filipa Bischofa³⁹ oraz predellę ołtarza głównego z kościoła Panny Marii⁴⁰, z której zachowała się jedna spośród trzech kwater pierwotnie zdobiących front i jedna z trzech zdobiących tył. Żadna predella tego typu nie zachowała się w pierwotnym stanie.

Il. 23. Predella z Chrystusem, Marią i apostołami z retabulum *Koronacji Marii*, 1444, kościół poklasztorny, Kartuzy, fot. Joanna Zygar

Il. 24. Predella z Chrystusem, Marią i apostołami z retabulum *Koronacji Marii* (detal), 1444, kościół poklasztorny, Kartuzy, fot. Weronika Grochowska

Front predelli z Dużego Ołtarza Ferberów składał się z dwóch kwater, z których każda miała oddzielny zamek znajdujący się na środku przy górnej krawędzi – zachowały się ich okucia. Sama predella miała formę prostopadłociennej skrzyni, co widoczne jest na fotografiach archiwalnych. Nie wiadomo, jak wyglądało wnętrze predelli, można jednak przypuszczać, że było podzielone – podobnie jak front – na dwie osobne wnęki. Drost wspomniał, że za ruchomymi kwaterami znajdowały się relikwiarze⁴¹. Możliwe zatem, że przestrzeń ta była w jakiś sposób zdobiona.

³⁹ Predella ze *Zmartwychwstaniem* i *Trójcą Świętą*, 1483 r., ołtarz fundacji Filipa Bischofa, pierwotnie w kościele Panny Marii w kaplicy Jedenastu Tysięcy Dziewic (rodziny Bischof), obecnie zaginiona, warsztat gdański, malarz gdański lub dolnoniemiecki, predella skrzyniowa, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 90 cm, szer. 159 cm (w najdłuższym miejscu według Kussina), gł. nieznaną, pole obrazowe: wys. 63 cm, szer. 58 cm (wymiary pojedynczej kwatery), zob. Labuda, *Malarstwo tablicowe...*, s. 190–191, tam wcześniejsza literatura.

⁴⁰ Predella ołtarza głównego kościoła Panny Marii, około 1517 r., Gdańsk, kościół Panny Marii, prezbiterium, warsztat gdański, pierwotnie predella skrzyniowa z konsolami o wypukłym profilu spływów, skrzynia: wys. około 120 cm, front i tył podzielone na trzy kwatery, kwatery frontu: *Maria z Dzieciątkiem w otoczeniu świętych i aniołów*, *św. Jan Ewangelista w kotle z olejem* (zaginiona), *Ścięcie św. Jana Chrzyciela* (zaginiona); kwatery tylnej ściany: *Estera przed Ahaswerem*, *Koronacja Estery* (zaginiona), *Wywyższenie Mardocheusza* (zaginiona); wymiary pojedynczej kwatery: wys. 100 cm, szer. 89 cm, zob. Andrzej Woźniński, *W świetle gwiazd. Sztuka i astrologia w Gdańsku w latach 1450–1550*, Gdańsk 2011, s. 82, przyp. 18, tam wcześniejsza literatura.

⁴¹ Drost, *Die Marienkirche...*, s. 123.

Zaginiona predella ze *Zmartwychwstaniem* i *Trójcą Świętą* fundacji Filipa Bischofa stanowi dzieło niezwykle zagadkowe. Nieznana jest jej pierwotna budowa, jednak można przypuszczać, że miała ona konsolę⁴². Wiadomo również, że jej front składał się z dwóch dwustronnie malowanych kwater. Znana jest tematyka wszystkich namalowanych scen, ale zachowały się jedynie fotografie ich awersów. Natomiast rewersy już przed drugą wojną światową były w bardzo złym stanie. Badacze nazywali całość predellą⁴³, jednak już Werner Kussin zwrócił uwagę, że ze względu na wielkość skrzynia mogła równie dobrze pełnić rolę samodzielnej nastawy. Predellę zestawiano z grupą rzeźbiarską *Ukrzyżowania*, która obecnie znajduje się w kaplicy Wszystkich Świętych – zdaniem badaczy, rzeźby te wraz z predellą miały wspólnie tworzyć jedną nastawę. Zachowane informacje świadczą o tym, że kwatery (czy raczej skrzydła) były prawdopodobnie otwierane jak szafka (nie od góry, a na boki). Kussin wspominał, że w momencie odnalezienia predella była w środku pusta, lecz nie wiadomo, czy miał na myśli zawartość, czy może również ewentualne elementy wystroju i wewnętrzne podziały. Wnętrze predelli było prezentowane wiernym, o czym jednoznacznie świadczą bogato dekorowane awersy kwater, widoczne dopiero po otwarciu skrzyni.

Zachowana kwatera z frontu predelli ołtarza głównego w kościele Panny Marii przedzielona jest w poziomie na dwie równe części połączone zawiasami. W górnym lewym rogu znajduje się zamek z okuciem. Zdjęcia archiwalne pokazują, że pozostałe, niezachowane frontowe kwatery miały podobną konstrukcję. Zapewne górne połowy kwater można było otwierać. Stąd należy przypuszczać, że we wnętrzu musiała się znajdować pozioma półka. Możliwe, że przestrzeń ponad nią była również podzielona na trzy osobne

Il. 25. Predella z Chrystusem, Marią i apostołami z retabulum *Koronacji Marii* (prawa ścianka boczna), 1444, kościół poklasztorny, Kartuzy, fot. Weronika Grochowska

⁴² Podając szerokość predelli, Kussin zaznaczył, że była ona mierzona w najdłuższym miejscu. W wypadku prostej predelli skrzyniowej nie było konieczności podawania takiej informacji, zob. Werner Kussin, *Spatgotische Tafmalerei In Danzig*, Erlangen 1937, s. 14.

⁴³ Hirsch, Kussin, Drost i in. określali przedmiot mianem predelli, zaznaczając jednocześnie, że pełnił on rolę nastawy. Labuda używa określenia „predella” tylko umownie, zob. Hirsch, *Die Oberpfarrkirche...*, s. 409; Kussin, *Spatgotische Tafmalerei...*, s. 14–16; Drost, *Die Marienkirche...*, s. 126; Labuda, *Predella Filipa Bischofa...*, s. 208–211; *idem*, *Malarstwo tablicowe...*, s. 59–69.

wnęki odpowiadające zewnętrznym podziałom na kwatery. Jeśli rzeczywiście front predelli otwierano jedynie do połowy, to nie można wykluczyć, że do tej niedostępnej, znajdującej się pod półką, przestrzeni prowadziły boczne drzwiczki – przestrzeń ta była stosunkowo duża, bo miała około 50 cm wysokości. Zdjęcia archiwalne pozwalają jedynie stwierdzić, że drzwiczek nie umieszczono w lewej ścianie bocznej, może zatem znajdowały się po drugiej stronie.

Predella ze scenami *Traditio Legis* i *Traditio Clavis* w nastawie św. Jakuba⁴⁴ stanowi odosobniony przykład na gruncie gdańskim. Posiada ona jedynie nieruchome, wygięte lico, kształtem podobne do beczkowego sklepienia znajdującego się nad nią korpusu ołtarza. Wybór takiego rozwiązania podyktowała niecodzienna lokalizacja całej nastawy, która jest umieszczona w architektonicznej wnęce o szerokości niemal identycznej jak predella oraz nieposiadająca skrzydeł szafa ołtarza. Jak już wyżej wspomniałam, podobną formę miała zaginiona podstawa, na której przed 1945 r. stała figura św. Jerzego walczącego konno ze smokiem, znajdująca się w kaplicy św. Jerzego w tym samym kościele⁴⁵. Predella w nastawie św. Jakuba jest jedyną wśród tutaj omawianych, która nie zawiera schowka. Ten brak rekompensowało sześć zamykanych drzwiczkami schowków umieszczonych w ścianie, tuż pod wnęką architektoniczną.

Niezwykłe charakterystyczny front posiadają dwie predelle z kościoła św. Trójcy w Gdańsku: predella ze św. Grzegorzem i św. Ambrożym z tzw. Kollektenaltar⁴⁶ oraz predella z Czterema Ewangelistami z ołtarza św. Franciszka fundacji Bartłomieja Schulte⁴⁷ (il. 26). Obie powstały w tym samym warsztacie, jednak opracowaniem partii malarskich zajęli się już prawdopodobnie różni autorzy – sceny na obu frontach namalowano w innej konwencji. W budowie zewnętrznej predelle w zasadzie nie różnią się (wymiary obu skrzyń nieznacznie od siebie odbiegają), jedynie drzwiczki umieszczono w nich na innych

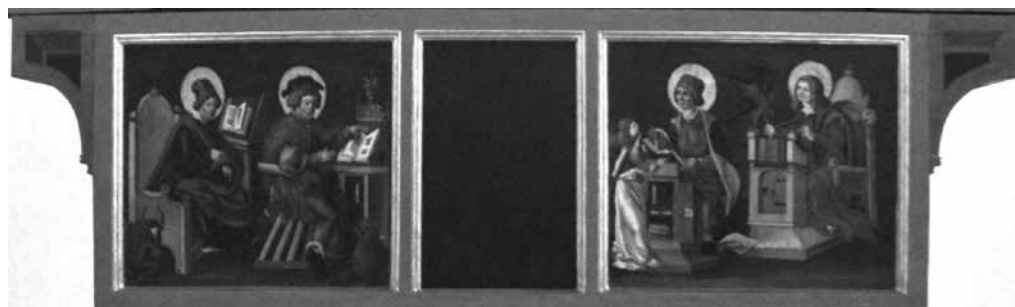
⁴⁴ Predella ze scenami *Traditio Legis* i *Traditio Clavis*, około 1435–1440, ołtarz św. Jakuba, Gdańsk, kościół Panny Marii, kaplica św. Jakuba (rodziny Winterfeldów), warsztat gdański, predella we wnęce architektonicznej, posiada wyłącznie ścianę przednią: wys. 73 cm, szer. 193 cm, pole obrazowe: wys. 73 cm, szer. 193 cm, zob. Jakubek-Raczkowska, *Rzeźba gdańska...*, s. 158–168, tam wcześniejsza literatura.

⁴⁵ Wśród informacji znajdujących się przy fotografiach (umieszczonych w zbiorach Instytutu Herdera), które przedstawiają podstawę pod figurę św. Jerzego walczącego ze smokiem, pojawia się określenie podstawy jako predelli. W tym wypadku nie można jednak mówić o predelli – stanowi ona bowiem zawsze część nastawy ołtarzowej a nie podstawy pod rzeźbę.

⁴⁶ Predella ze św. św. Grzegorzem i Ambrożym, około 1515 r., tzw. Kollektenaltar, Gdańsk, kościół św. Trójcy, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 70,5 cm, szer. 256 cm (206,5 cm przy podstawie), gł. 33,5 cm, pole obrazowe: wys. 58,5 cm, szer. 70 cm (wymiary pojedynczej kwatery), zob. Drost, Swoboda, *Sankt Trinitatis...*, s. 20–22.

⁴⁷ Predella z Czterema Ewangelistami, około 1515 r., ołtarz św. Franciszka fundacji Bartłomieja Schulte, Gdańsk, kościół św. Trójcy, warsztat gdański, predella skrzyniowa z konsolami o wklęsłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 70 cm, szer. 252,5 cm (206,5 cm przy podstawie), gł. 32,5 cm, pole obrazowe: wys. 57 cm, szer. 69 cm (wymiary pojedynczej kwatery), zob. Drost, Swoboda, *Sankt Trinitatis...*, s. 20.

ściankach bocznych. W obu wypadkach ściana frontowa została podzielona na trzy części: dwie skrajne o jednakowych wymiarach są nieruchomymi, malowanymi kwadratami, środkowa natomiast stanowi w rzeczywistości zasuwę zapewniającą (poprzez uniesienie jej do góry) dostęp do wnęki wydzielonej we wnętrzu skrzyni. Do pozostałej części wnętrza prowadzi drzwiczki znajdujące się w jednym z boków predelli.

Il. 26. Predella z Czterema Ewangelistami z retabulum św. Franciszka fundacji Bartłomieja Schultego, około 1515, kościół św. Trójcy, Gdańsk, fot. Weronika Grochowska

W omawianej już wcześniej predelli z *Ostatnią Wieczerzą* i św. św. Dorotą i Apolonią⁴⁸ z ołtarza cechu rzeźników staromiejskich przestrzeń wnętrza została podzielona – przez znajdującą się pośrodku wnękę z płaskorzeźbioną sceną *Ostatniej Wieczerzy* – na dwie osobne części, z których tylko do jednej (prawej) istniał dostęp dzięki bocznym drzwiczkom. Predella ta pod względem budowy stanowi na terenie Gdańska dzieło wyjątkowe, jednak zastosowane w niej rozwiązanie umożliwiające dostęp do wnętrza można uznać za zbliżone do standardowego – drzwiczki znajdują się w jednej z bocznych ścianek. W konsekwencji tylko część wnętrza mogła być wykorzystana, część natomiast pozostawała całkowicie niedostępna.

Tematyka wyobrażeń na predellach związana jest w dużej mierze z ikonografią całych nastaw. W związku z tym, że większość predell gdańskich jest obecnie wtórnie zestawiona z korpusami innych nastaw ołtarzowych bądź też stanowi jedyną zachowaną część retabulów, próba analizy całych programów jest niemożliwa. Niemniej jednak warto przyjrzeć się ikonografii gdańskich predell, gdyż obok wyobrażeń typowych dla tej części nastaw, pojawiają się tutaj tematy rzadko spotykane.

⁴⁸ Predella z *Ostatnią Wieczerzą*, św. św. Dorotą i Apolonią, około 1515 r., ołtarz cechu rzeźników staromiejskich, pierwotnie w kościele św. Katarzyny w Gdańsku po zachodniej stronie południowego filara tęczowego, obecnie w Muzeum Narodowym w Gdańsku, warsztat saksoński (?), predella skrzyniowa z konsolami o wklęsło-wypukłym profilu spływów, drewniana, polichromowana, pole obrazowe: tempera na desce, skrzynia: wys. 80 cm, szer. 287 cm (168,5 cm przy podstawie), gł. 48 cm, zob. Woziński, *Michał z Augsburga...*, s. 81–82, tam wcześniejsza literatura.

Najczęściej na gdańskich predellach można oglądać wizerunki Marii (*Maria z Dzieciątkiem*) lub sceny z jej życia (*Zwiastowanie, Nawiedzenie, Boże Narodzenie, Koronacja*). Matka Boska występuje również jako jedna z postaci w przedstawieniach o wymowie dogmatycznej (z Chrystusem jako *Mężem Bolesci* czy też w asyście Kolegium Apostolskiego). Licznie reprezentowana tematyka maryjna wynika przede wszystkim z tego, iż większość predell pochodzi z kościoła Mariackiego.

Popularne są również przedstawienia o wymowie eucharystycznej (*Ostatnia Wieczerza, Mąż Bolesci, Dwunastu Apostołów*). Wśród nich zwraca uwagę predella z *Ostatnią Wieczerzą* ukazaną pomiędzy wizerunkami *Tronującej Mari z Dzieciątkiem* oraz św. Hieronima – takie zestawienie tematów jest niezwykle rzadkie, a na terenie Pomorza nie ma analogii.

Na predellach występują również sceny z Pasji, Chrystus Zmartwychwstały, Cztery Święte Dziewice, ahistoryczne wizerunki innych świętych lub sceny męczeństwa świętych (na przykład św. Adriana). Poza Gdańskiem te ostatnie sceny pojawiały się w programach predell niezwykle rzadko. Do niespotykanych wyobrażeń na predellach należą też połączone sceny *Traditio Legis* i *Traditio Clavis* oraz towarzyszące jej muszle św. Jakuba. Inny niezwykle ciekawy przypadek stanowi predella fundacji Filipa Bischofa, której wymowa, poprzez wyobrażenia *Trójcy Świętej* (w wyjątkowej redakcji ikonograficznej) i *Zmartwychwstania* (na awersach) oraz wizerunki fundatora i jego rodziny (na rewersach), dotyczy kwestii odkupienia⁴⁹.

Dobór tematów na gdańskich predellach był uwarunkowany różnymi względami. Usytuowanie predelli bezpośrednio na ołtarzu – symbolicznym lub rzeczywistym grobie zawierającym relikwie – sprawiało, że pojawiały się na niej tematy pasyjne. Tematyka eucharystyczna wynikała z ofiarnej funkcja ołtarza. Natomiast widniejący na predellach święci odzwierciedlali preferencje i oczekiwania fundatorów.

Podstawową funkcją predell było wyniesienie szafy ołtarza ponad poziom mensy, co pozwalało na swobodne operowanie ruchomymi skrzydłami nastawy. Predelle pełniły także inne ważne role. Nastawy ołtarzowe obok funkcji liturgicznych, estetycznych i ikonograficznych reprezentowały swoich fundatorów. Na predellach umieszczano ich herby lub wizerunki. W Gdańsku można je zobaczyć na predelli z Chrystusem i apostołami z ołtarza Trójcy Świętej oraz predelli z *Koronacją Marii przez Trójcę Świętą* w otoczeniu świętych z ołtarza św. św. Kosmy i Damiana. Innym ciekawym przypadkiem jest również zaginiona predella ze św. Antonim – w prawym dolnym rogu jej ściany frontowej ukazano zapewne samego fundatora, klęczącego z dłońmi złożonymi do modlitwy. W predelli fundacji Filipa Bischofa, według przekazu Kussina, na rewersach kwater (skrzydeł?) znajdowały się wizerunki nie tylko samego Bischofa, lecz także jego żony i dzieci.

⁴⁹ Labuda, *Malarstwo tablicowe...*, s. 190.

Dzięki swojej „skrzyniowej” formie predelle doskonale sprawdzały się jako schowki. Ich wnętrza dawały dodatkową przestrzeń, która w niewielkich kaplicach była bardzo potrzebna (ponadto strzegł jej system zamknięć i zamków).

W predellach przechowywano relikwie, co potwierdzają przekazy archiwalne (choć niezbyt liczne i pochodzące z okresu późnośredniowiecznego). Eberhardt Bötticher wspominał, że we wnętrzu predelli ołtarza głównego w kościele Panny Marii znajdowały się relikwie podarowane przez protestantów w 1593 r. królowi Zygmuntowi III Wazie⁵⁰. W publikacjach jeszcze sprzed drugiej wojny światowej pojawia się kilka dodatkowych informacji. Drost wspominał o relikwiarzach umieszczonych we wnętrzu predelli ze świętymi z Dużego Ołtarza Ferberów⁵¹. Niestety, brakuje danych o zawartości gdańskich predell w okresie średniowiecza.

Otwierane fronty oraz wystroje wnętrz predell jednoznacznie poświadczają, że właśnie te partie nastaw ołtarzowych w niektórych sytuacjach musiały być prezentowane wiernym w wersji otwartej. Predelle służyły zatem nie tylko przechowaniu relikwiarzy, lecz także ich prezentacji. Taką funkcję spełniały niewątpliwie trzy predelle: predella *Koronacji Marii* w otoczeniu proroków z ołtarza Bractwa Kapłańskiego NMP mająca wystrój architektoniczno-ornamentalny oraz predella fundacji Filipa Bischofa i predella ze św. Antonim – obie ozdobione wewnątrz scenami figuralnymi.

W predellach znajdowały się nie tylko relikwiarze. W niewielkich przestrzeniach kaplic musiało znaleźć się miejsce odpowiednie do przechowywania wykorzystywanych w nich sprzętów – przede wszystkim paramentów liturgicznych⁵². Wymagały one zabezpieczenia. Podzielone na kilkanaście półek wnętrza predelli ze *Zwiastowaniem* i prorokami z ołtarza św. Doroty może wskazywać, że przechowywano tam naczynia potrzebne do odprawiania mszy. Ich obecność mogła mieć związek z możliwością złożenia otwieranej części frontu predelli w rodzaj pulpitu. Niektóre kaplice miały w swoim wyposażeniu obfite zasoby paramentów. W kaplicy św. Krzyża znajdowało się ponad 40 naczyń i liczne szaty liturgiczne⁵³. O wielu innych dziełach złotniczych

⁵⁰ Informacja o miejscu przechowywania relikwiarzy pojawiła się w poświadczeniu królewskim ich przyjęcia przez władcę, zob. *Chronik der Marienkirche in Danzig*. Das „Historische Kirchen Register” von Eberhard Bötticher (1616). Transkription und Auswertung, Bearbeitet von Christofer Herrmann und Edmund Kizik; *Kronika kościoła Mariackiego w Gdańsku*. „Historisches Kirchen Register” Eberharda Böttichera (1616). Transkrypcja i analiza, opracowanie Christofer Herrmann i Edmund Kizik, Köln–Weimar–Wien 2013 (*Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz*, hrsg. von Jürgen Kloosterhuis und Dieter Heckmann, Bd. 67).

⁵¹ Drost, *Die Marienkirche...*, s. 123.

⁵² Ponadto w kaplicy balwierzy i cyrulików przechowywano również dokumenty z przepisami cechowymi, zob. Dobrzeńcki, *Malarstwo tablicowe...*, s. 124, za: Stanisław Sokół, *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Wrocław–Warszawa 1957, s. 15.

⁵³ Kinga Szczepkowska-Naliwajek, *Złotnictwo gotyckie Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej i Warmii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 15.

niewiele wiadomo, gdyż większość z nich przetopiono w 1577 r. na polecenie króla Stefana Batorego.

Wykluczyć chyba należy, że we wnętrzach predell przechowywano szaty liturgiczne. Zbyt małe drzwiczki i stosunkowo niewielka przestrzeń wewnątrz raczej to uniemożliwiały. Przekazy archiwalne informują, że w kaplicach brackich bądź cechowych w kościele Panny Marii, znajdowały się – niekiedy zaraz przy wejściu – skrzynie służące do przechowywania szat i paramentów potrzebnych do sprawowania obrzędu pochówku. Informacje podawane przez Gregoriusa Frischa na temat zawartości skrzyń cechowych są lakoniczne, nie wiadomo więc, czy poza przedmiotami używanymi w kontekście funeralnym znajdowały się tam również inne rzeczy. W skrzyni należącej do cechu balwierzy i cyrulików, fundatorów nastawy, z której pochodzi predella *Koronacji Marii przez Trójcę Świętą*, przechowywano na przykład prześcieradła do zawijania zwłok⁵⁴.

Niecodzienną funkcję pełniła predella z *Koronacją Marii* w otoczeniu proków z ołtarza Bractwa Kapłańskiego NMP. Opisana już wcześniej budowa predelli wskazuje, że mogła ona pełnić rolę skarboxy – poprzez znajdujące się w bocznych ściankach niewielkie wąskie otwory ujęte okuciem wierni mogli wrzucać do jej wnętrza datki. Wyciągnięcie ich było możliwe po otwarciu frontu, a następnie drzwiczek w wewnętrznych ściankach bocznych. Jest to jedyna na gruncie gdańskim predella pełniąca taką funkcję.

Powyższy przegląd pokazuje, że na terenie Gdańska pojawiły się specyficzne typy predell występujące w kilku wariantach. Niezwykłą popularnością cieszyły się predelle z otwieraną ścianą frontową, ozdobioną na licu malowanymi scenami lub wyobrażeniami świętych. Ich cechą szczególną jest konstrukcja ściany przedniej – złożonej z dwóch lub trzech poziomych desek i otwieranej dzięki połączeniu zawiasami. Ścianę frontową można było otworzyć w poziomie, a nie – jak zazwyczaj – w pionie. Wydaje się, że na innych terenach takie rozwiązania były rzadkie, jakkolwiek kwestia ta wymaga dalszych poszukiwań. Obecny stan rozpoznania pozwala na stwierdzenie, że kolejną swoistą cechą gdańskich predell było stosowanie rozwiązań łączących otwierany front, dzięki któremu część wnętrza stawała się widoczna dla wiernych, z partiami dla nich niewidocznymi, do których dostęp mieli jedynie – dzięki drzwiczkom znajdującym się w bocznych ściankach – zakrystian, diakon lub kapłan. Gdańskie przykłady ujawniają również, że predelle – oprócz tradycyjnych funkcji konstrukcyjnych (wyniesienie korpusu ponad mensę ołtarza) i symbolicznych (sarkofag mieszczący relikwie) – pełniły jeszcze inne role: służyły do przechowywania niektórych sprzętów niezbędnych do posługi liturgicznej czy też do zbierania datków.

Specyfika konstrukcji i wielorakość funkcji gdańskich predell pokazuje, że ten element średniowiecznej nastawy ołtarzowej może być także polem

⁵⁴ Frisch, *Der Sankt Marien Pfarrkirchen...*, s. 58.

dociekań przynoszących ciekawe odkrycia i wnioski. Trudno je jednak obecnie w pełni zweryfikować, brakuje bowiem opracowań, które dogłębniej prezentowałyby te zagadnienia w odniesieniu do innych terenów.

*Ze studiów
nad gotyckimi
nastawami...*

From the Studies of Late Gothic Altarpieces from Gdańsk. Specificity of Construction, Iconography, and Function of Predellas

The article is about one of the parts of an altarpiece, which is predella. It focuses on artworks from Gdańsk from the late medieval period. In many of them some unusual and characteristic elements of their construction, iconography, and function can be found.

In about the 1300s, the first winged altarpieces were created. From the beginning every element of that kind of artwork had its own constructive and ideological role. One of these elements was the predella: a decorated „chest” located between the *mensa* and corpus, which played both symbolic and utilitarian role.

Among the still existing predellas from Gdańsk's churches, seventeen were initially meant for the interior of St Mary's Church, two for St Catherine's Church, and two for The Holy Trinity Church. The paper also includes two predellas from outside Gdańsk, but it is believed that both were created in Gdańsk's workshops: one from the Church of St Peter and St Paul in Hel and one from The Assumption of the Holiest Virgin Mary's Collegiate Church in Kartuzy. Thanks to the pre-war photographic documentation that relatively low number of the existing examples could be increased by six predellas, now missing, which were a part of the interior decoration of St Mary's Church in Gdańsk.

The newest research results emphasize that the characteristic features of Gdańsk's predellas are combined opening solutions, where both the front wall and doors on the sides can be opened. Opening the front wall allowed the faithful to see the predella's interior, but the space behind the doors on the sides was only visible to clerics. The predellas from Gdańsk also prove that besides their obvious roles: constructive (raising the corpus above the *mensa*) and symbolic (a sarcophagus with relics inside), this part of the altarpiece sometimes could also play another role: it was a place where the liturgical vessels and relics were kept and presented, or even a place where the contributions from the faithful were collected.

The specific character of the construction and diversity of functions of Gdańsk's predellas show that the part of a medieval altarpiece in question could constitute a field for research and yield interesting discoveries and conclusions.